

ПОСИЛАННЯ

1. Котлов В.Ф., Брашнина И.А., Сипягина И.К. Город и геологические процессы. – М.: Наука, 1967. – 228 с.
2. Архипенко О.А., Архипенко А.О. Пам'ятка архітектури національного значення «Церква Спаса на Берестові» / Т. 2. Комплексні наукові дослідження / Кн. 2.7. Технічний звіт про проведення інженерно-геологічних вишукувань на майданчику реставрації. – К.
3. ДБН В 1.1-25-2009 – «Інженерний захист територій та споруд від підтоплення та затоплення».
4. Черевко І.А., Котляренко І.В. Комплексні дослідження церкви Спаса на Берестові з метою визначення чинників впливу на стан її збереження // Архітектурний вісник КНУБА. – К.: КНУБА, 2017. – Вип. 11–12. – С. 293–304.
5. Черевко І.А., Головатенко Ю.Г. Исторический аспект формирования системы инженерного захисту Близькопечерного пагорба // Лаврський альманах – 27, спец. вип. 10 (Дослідження печерних комплексів Києво-Печерської лаври) – С. 362–375.
6. Черевко І.А. Інженерно-геологічні умови Дальньопечерного пагорбу в контексті збереження об'єктів культурної спадщини // Збір. наук. праць «Могилянські читання-2015». – К.: НКПІКЗ, 2016 – С. 306–313.

Черевко І.А. Развитие экзогенных геологических процессов на территории Киево-Печерской лавры и их влияние на состояние памятников

На території Києво-Печерської лаври широке розвиток отримали экзогенні геологічні процеси. В роботі проаналізовані види процесів, головні фактори їх проявлення, характер розповсюдження на території Лаври, вплив на пам'ятники.

Ключові слова: просадки, підтоплення, суфозіа, ерозія, фактори процесів, деформації збудов.

Cherevko I.A. Development of exogenous geological processes in the territory of Kyiv-Pechersk Lavra and their influence on the technical state of monuments

In the territory of Kyiv Pechersk Lavra broad development was gained by exogenous geological processes. In work types of processes, the main factors of their manifestation, the nature of distribution in the territory of Lavra, influence on monuments are analyzed.

Keywords: subsidence, flooding, suffusion, erosion, process factors, deformations of buildings.

12.03.2018 р.

УДК 94(477):902(726:2-523.6)

**В.Я. Руденко
А.А. Василенко**

**ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ІЛЛІНСЬКИЙ
МОНАСТІР ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ
АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

В статті розглядаються результати археологічних досліджень на території Чернігівського Іллінського монастиря.

Ключові слова: Іллінський монастир, Антонієві печери, археологічні дослідження.

Чернігівський Іллінський монастир, до 1649 р. Богородичний, а з 1695 р. Троїцький Іллінський, протягом майже тисячоліття посідає важливе місце в духовному, культурному та економічному житті Чернігова і всієї Сіверської землі. Але вивчення цієї видатної історич-

ної пам'ятки суттєво ускладнює брак писемних джерел.

Давньоруська доба історії монастиря репрезентована лише літописним повідомленням про його заснування у 1069 р. Антонієм Печерським [1, Стб. 185] та згадкою ігумена Св. Богородиці Єфрема (1178 р.) [2, с. 323], якого традиційно, але без вагомої аргументації, називають настоятелем Чернігівського Єлецького монастиря. Інших документальних свідчень відносно даного періоду у розпорядженні дослідників немає. Міститься у Іпатієвському літописі розповідь про те, що у 1094 р. князь Олег Святославович привів до Чернігова половців. Самого міста захопити він не зміг, але замські монастирі спалив. Не виключно, що серед них був і Богородичний [3, с. 90].

Значно більша кількість історичних документів про монастир датується XVII–XVIII ст., але це твори релігійного напрямку та листування монастирського та єпархіального керівництва, де висвітлюються переважно духовні та господарчі питання [4, с. 1–232]. Тільки наприкінці XVIII – на початку XIX ст. з'являються літературні праці, у яких монастир починає розглядатися як пам'ятка історії [5; 6, с. 144; 7, с. 12; 8; 9; 10, с. 40; 11; 12; 13].

Окрему групу джерел з історії пам'ятки складають ілюстративні матеріали – топографічні плани, книжкова графіка, іконопис, але їх теж небагато, тому виключно важливого значення для отримання нової наукової інформації набули археологічні дослідження, які розпочалися одразу після створення Чернігівського архітектурно-історичного заповідника. Перший їх етап був пов'язаний з ремонтно-реставраційними роботами у Антонієвих печерах та їх музеєфікацією. Він тривав протягом майже двох десятиліть. За цей час було зібрано цікавий науковий матеріал про пам'ятку, поставлено низку важливих питань, що стало потужним підґрунтям наступних археологічних досліджень [14, с. 1–68; 15, с. 1–27; 16, с. 1–17; 17, с. 1–66; 18, с. 1–63; 19, с. 1–82].

Після створення у складі заповідника відділу історії печер, археологічні розкопки у спорудах монастиря та на його території набули регулярного характеру і від того стали більш результативними.

Комплексні дослідження розпочалися у травні 1987 р. Були частково досліджені муровані опори мосту через Іллінський яр та залишки цегляної споруди кінця XVII – поч. XVIII ст. на південний захід від Іллінської церкви. В Антонієвих печерах, за склепінням притвору церкви Феодосія Тотемського, зафіксували залишки стародавньої поховальної камери та розпочали дослідження великої заповненої перевідкладеним ґрунтом порожнини – так званого «Гроту» з південного боку церкви Миколи Святоші [20, с. 1–90]. У 1989 р. після завершення робіт пам'ятку укріпили металевими конструкціями. Було встановлено, що це – давньоруська монастирська костниця, створена за афонською традицією. Внаслідок розкопок 1990 р. було доведено, що за давньоруської доби це була окрема підземна споруда, вхід до якої знаходився з північного боку Іллінської церкви [22, с. 1–50; 23, с. 1–20].

Одночасно з дослідженнями костниці роботи прово-

дилися і на інших ділянках комплексу. У 1988 р. в підлозі вітваря церкви Феодосія Тотемського зафіксували залишки келії ченця-відлюдника, зруйнованої під час будівництва храму. У Нижньому ярусі дослідили келію XVII ст., поховання в стінах та підлозі, а біля стародавнього входу зафіксували ділянку, підлога та стіни якої були обмазані глиною та обпалені [21, с. 1–37].

1992 р. археологічні дослідження проводилися як в Антонієвих печерах, так і на прилеглий до них території. Було розкопано та підготовлено до відновлення первісний вихід з Нижнього ярусу. На західній терасі у гирлі Іллінського яру знайшли та частково дослідили залишки дерев'яної житлової споруди другої половини XVII – початку XVIII ст., а на північ від неї – вхід до печер, муровану стіну біля нього та залишки галереї, яка з'єднувала протилежні схили яру. Наступного року дослідили залишки цегляної пізньосередньовічної каплиці, яка оформлювала вхід до підземелля, що отримало назву «Новоантонієва печера», а поруч з нею – напівзруйнований підземний хід, який закінчувався стінкою з жолобчатої цегли [24, с. 1–87].

Протягом 1993–1994 рр. були виявлені та досліджені залишки плінфовипалювальної печі XII ст. на південний захід від Іллінської церкви, також культурний шар XII–XIV ст. на прилеглий до неї території, завершені розкопки каплиці біля входу до «Новоантонієвої печери». У Нижньому ярусі Антонієвих печер вивчалися два поховання XVIII ст. [25, с. 1–39; 26, с. 1–89]. Наступні три роки роботи проводилися на східній терасі яру. У 1995 р. на північний захід від Іллінської церкви проводилися дослідження так званої «Печери Іова» – штучної підземної споруди, згодом перетвореної на костницю, та дерев'яної келії біля неї. Зафіксовані на стінах печери графіті та численний речовий матеріал вказують на давньоруське походження пам'ятки. У 1996–1997 рр. з південного боку від даного підземелля була знайдено та обстежено ще дві давньоруські підземні споруди – «Печеру схимника» та «Печерну церкву». Крім того здійснювалися розкопки обрушеної келії відлюдника над вітварем церкви Миколи Святоші та залишків ще однієї плінфовипалювальної печі неподалік від попередньої [27, с. 1–112; 28, с. 1–69; 29, с. 1–38].

У 1998 р. проводилися дослідження поховальних камер у Нижньому ярусі Антонієвих печер та парафіяльного кладовища на північ від Іллінської церкви. У 1999 р. на західному схилі Іллінського яру було зафіксовано давньоруський культурний шар, а у 2000 р. продовжено дослідження залишків галереї, яка з'єднувала східну і західну садиби монастиря. Тоді ж було знайдено та частково досліджено залишки давньоруської житлової споруди біля Іллінської церкви та валу і рову біля курганного некрополя на вершині Болдиної гори [30, с. 1–104; 31, с. 1–106; 32, с. 1–116].

Під час розкопок 2001 р., на терасі з західного боку яру, де у 1992 р. зафіксували залишки пізньосередньовічної будівлі кінця XVII – початку XVIII ст., досліджувався комплекс житлових та виробничих споруд, який складався з великого дерев'яного будинку, обладнаного опалювальними печами, та виробничих і господарських приміщень, до складу яких входили п'ять печей для відливання літер. Речовий археологічний матеріал був представлений уламками кліше з книжковими гравюрами, на яких містяться зображення образу Іллінської Божої Матері, та фігур св. Миколая та Іоанна Богослова, личиною, виготовленою зі зламаного кліше, залізним різцем, керамічним соплом, ножицями, дерев'яним гвинтом від друкарського пресу, металевими шлаками, а також зливками свинця та олова, які використовувалися в процесі виготовлення гарту – металевого сплаву, з якого відливали літери. Набір посуду складається з розписної фляги, скляних посудин, олов'яного штофу, прикрашеного гравірованими зображеннями чоловічих та жіночих постатей і рослинного орнаменту. Крім того була зібрана колекція пічних кахлів різноманітної форми та орнаментативної. Таким чином археологічні дослідження дали підстави зробити висновок, що наприкінці XVII – на початку XVIII ст. даний будинок було використано для розміщення друкарні, перенесеної Лазарем Барановичем з Новгород-Сіверського до Чернігова [33, с. 1–11].

У 2002 р. біля входу до «Новоантонієвої» печери було знайдено підземелля XII–XIII ст., яке являло собою келію ченця-відлюдника з місцем для його поховання. 2004 р. у яру з західного боку Іллінської церкви зафіксовано культурний шар із залишками двох давньоруських житлових споруд та однієї господарчої будівлі XVII ст., а також ложе зниклого струмка, який протікав у давнину по дну Іллінського яру [34, с. 1–68; 35, с. 1–110].

2006 року роботи здійснювалися в гирлі яру на південний захід від Іллінської церкви. Були досліджені культурні нашарування XII–XIII ст. та пізнього середньовіччя, господарча яма XVII–XVIII ст., господарча яма та житлова споруда XIII ст., виявлені рештки дерев'яної огорожі кінця XVII–XVIII ст. [36, с. 1–56].

У 2010–2011 рр. досліджувалися залишки мурованих опор мосту, перекинутого у XVII–XVIII ст. через яр. Були розкопані залишки цегляних опор, рештки глинобитної печі з основою зі шматків плінфи, ложе струмка на дні яру та простежено динаміку формування схилу яру. Між східними опорами в давньоруських нашаруваннях досліджено 6 християнських поховань. Тоді ж проводилося обстеження Аліпіївських печер [37, с. 1–134; 38, с. 1–79].

Додаткові дослідження типографського комплексу здійснювалися у 2012 р., а у 2014 р. – Нижнього ярусу Антонієвих печер [39, с. 1–46; 40, с. 297–300].

Таким чином в результаті археологічних досліджень на території Чернігівського Іллінського монастиря, проведених науковцями Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», було доведено, що за давньоруської доби на Болдиних горах, з обох боків яру, у гирлі якого збереглася Іллінська церква

поч. XI ст., існував монастирський комплекс, до складу якого входила значна кількість печерних споруд та наземних будівель. Після захоплення Чернігова монголо-татарами у 1239 р., він довгий час перебував в стані занепаду, а після відновлення у 1649 р. поступово перетворився на потужний духовний, культурний та економічний центр величезного регіону. Вивчення виявлених під час розкопок археологічних пам'яток дозволило встановити місце розташування, призначення, зовнішній вигляд та взаємний зв'язок окремих монастирських споруд різних часів і таким чином здійснити науково обґрунтовану історичну реконструкцію монастиря відносно двох найбільш важливих періодів його історії.

ПОСИЛАННЯ

1. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. М.; Л., 1962. – Т. 2. – Стб. 185.
2. Літопис Руський. – К., 1989. – 590 с.
3. Полное собрание русских летописей. В 43 т. Т. 38. Радзивилловская летопись. – Ленинград: «Наука», 1989. – 177 с.
4. Святитель Дмитрий Ростовский. Руно Орошенное. – СПб.: Мир, 2003. – 232 с.
5. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малья России, из частей коей оно наместничество составлено. – К., 1851. – 672 с.
6. Маркевич Н. Чернигов. Историческое и статистическое описание Чернигова. – Чернигов, 1852. – 177 с.
7. Марков. О достопамятностях Чернигова. – Чернигов., 1882. – 47 с.
8. Котляров С. Город Чернигов // Черниговские губернские ведомости. 1851. – № 26. – Прибавления.
9. Исаенко М. Пещеры близ Ильинской церкви в Чернигове // Черниговские губернские ведомости. – 1860. – № 39. – Неофициальная часть.
10. Филарет (Гумилевский). Ильинский монастырь // Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1873. – Т. 2. – С. 40.
11. Тищинский А. Пещеры при церкви св. Ильи в Чернигове. – Черниговские губернские ведомости. – 1887. – № 59. – Неофициальная часть.
12. Стефановский Т. Реставрация древней Ильинской церкви города Чернигова в 1890 году // Черниговские епархиальные известия. – 1890. – № 21. – Неофициальная часть.
13. Стефановский Т. О древних пещерах, находящихся в Болдиной горе, при Ильинской г. Чернигова церкви, близ Троицкого монастыря // Черниговские епархиальные известия. – 1892. – № 7–8. – Неофициальная часть.
14. Кузнецов Г.А. Отчет спелео-археологической секции проводившей противаварийные работы и археологические исследования Антониевых пещер в г. Чернигове в период с марта 1972 по март 1973 гг. – Чернигов, 1973. – 68 с. ЧГАИЗ ДФ-453 КП-630.
15. Карнабед А.А. Отчет об охранных архитектурно-археологических исследованиях в 1977–1978 гг. – Чернигов, 1979. – 27 с. ЧГАИЗ ДФ-435. КН-576.
16. Карнабед А.А. Отчет об охранных архитектурно-археологических исследованиях на территории охранной зоны заповедника в 1979 г. – Чернигов, 1980. – 17 с. ЧГАИЗ ДФ-86, КП-436.
17. Кузнецов Г.А. Отчет о работе черниговского городского отряда ЧАЭ за полевой сезон 1983 г. – Чернигов, 1984. – 66 с. – ЧГАИЗ КП-2-629 Д-1-452.
18. Кузнецов Г.А. Отчет черниговской городской спелео-археологической секции по разведкам и охранным исследованиям в 1984 г. – Чернигов, 1985. – 63 с. – ЧДАИЗ ДФ-610 КН-681.
19. Кузнецов Г.А. Научный отчет Черниговского городского отряда ЧАЭ по итогам исследований в г. Чернигове в 1985 г. – Чернигов, 1986. – 82 с. – ЧДАИЗ ДФ-617 КН-731.
20. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній», ДФ-638, КП-957. Руденко В.Я., Кузнецов Г.А. Отчет об охранных археологических исследованиях Троицкого Ильинского пещерного монастырского комплекса в г. Чернигове в 1987 г. – Чернигов, 1988. – 90 с.
21. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній» ДФ-625, КП-829 Руденко В.Я. Отчет об охранных археологических исследованиях в Антониевых пещерах Троицкого Ильинского монастыря в г. Чернигове в мае–декабре 1988 г. – Чернигов, 1989 г. – 37 с.
22. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній», ДФ-637, КП-956, Руденко В.Я. Отчет об охранных археологических исследованиях в Антониевых пещерах Троицкого Ильинского монастыря в Чернигове в 1989 г. – Чернигов, 1990. – 50 с.
23. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній», ДФ-635, КП-1950, Руденко В.Я. Отчет об охранных археологических исследованиях в Антониевых пещерах Черниговского Ильинского монастыря в 1990 году. – Чернигов, 1991. – 20 с.
24. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній» ДФ-638, КП-826. Руденко В.Я., Кузнецов Г.А. Отчет об охранных археологических исследованиях в Антониевых пещерах Троицкого Ильинского монастыря в Чернигове и на прилегающей территории в 1992 году. – Чернигов, 1993. – 87 с.
25. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній» ДФ-644, КН-1258. Руденко В.Я., Новик Т.Г. Отчет об охранных археологических исследованиях в Новоантониевых пещерах Троицкого Ильинского монастыря в г. Чернигове и на прилегающей территории в 1993 г. – Чернигов, 1994. – 39 с.
26. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній» ДФ-645, КН-1259. Руденко В.Я., Новик Т.Г. Отчет об охранных археологических исследованиях на территории Троицкого Ильинского монастыря в Чернигове в 1994 г. – Чернигов, 1995. – 89 с.
27. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній», ДФ-646, КП-1260, Руденко В.Я., Новик Т.Г. Отчет об охранных археологических исследованиях на территории Ильинского монастыря в Чернигове в 1995 г. – Чернигов, 1996. – 112 с.
28. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній», ДФ-652, КН-1464. Руденко В., Семенюк Н., Василенко А. Отчет об охранных археологических исследованиях на территории Ильинского монастыря в Чернигове в 1996 г. – Чернигов, 1997. – с. 69.
29. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній» ДФ-657, КН-1519. Руденко В.Я. Отчет об охранных археологических исследованиях на территории Ильинского монастыря в г. Чернигове в 1997 г. – Чернигов, 1998. – 38 с.
30. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній» ДФ-1035, КН-1579. Руденко В.Я., Новик Т.Г. Отчет об охранных археологических исследованиях на территории Троицкого Ильинского монастыря в Чернигове в 1998 году. – Чернигов, 1999. – 104 с.
31. НА ІА НАН України, ф. е. 1999. Руденко В.Я. Отчет об археологических исследованиях на территории Троицкого Ильинского монастыря в г. Чернигове Черниговской области в 1999 году. – Чернигов, 2000. – 106 с.
32. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній» ДФ-1043, КН-1654. Руденко В.Я. Отчет об охранных археологических исследованиях на территории Троицкого Ильинского монастыря в г. Чернигове в 2000 году. – Чернигов, 2001 – 126 с.
33. НА ІА НАН України, ф. е. 2001. Руденко В.Я. Отчет об археологических исследованиях на территории бывшего Ильинского монастыря в городе Чернигове в 2001 г. – Чернигов, 2002. – С. 1–11.
34. НА ІА НАН України, ф. е. 2002. Руденко В.Я., Семенюк Н.В., Василенко А.А. Отчет об охранных археологических исследованиях на территории Ильинского монастыря в 2002 г. – Чернигов, 2003. – 68 с.
35. НА ІА НАН України, ф. е. 2004. Руденко В.Я., Семенюк Н.В., Василенко А.А. Отчет об археологических исследованиях на территории Ильинского монастыря в г. Чернигове в 2004 г. – Чернигов, 2005. – 110 с.
36. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній», ДФ-1049, КН-1716. Руденко В.Я. Звіт про археологічні дослідження на території колишнього Іллінського монастиря в м. Чернігові в 2006 році. – Чернігів, 2009. – 56 с.
37. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній», ДФ-1052, КН-1756. Руденко В.Я., Новик Т.Г., Солобай П.В., Василенко А.А., Дем'яненко Д.Р. Звіт про наукові археологічні дослідження Троицького Іллінського комплексу в зоні розташування Антонієвих печер і «Печери Аліпія» у м. Чернігові у 2010 році. – Чернігів, 2011. – 134 с.
38. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній», ДФ-1064, КН-1802. Руденко В.Я., Новик Т.Г. Звіт про наукові археологічні дослідження на території Чернігівського Троицького Іллінського монастиря у 2011 році. – Чернігів, 2012. – 79 с.
39. Национальный архитектурно-исторический заповідник «Чернігів стародавній» ДФ-1223, КН-1843, В.Я. Руденко, Т.Г. Новик. Звіт про наукові археологічні дослідження на території колишнього

Іллінського монастиря у Чернігові у 2012 р. – Чернігів, 2013. – 46 с.
40. Новик Т., Руденко В., Солобай П. Нові дослідження нижнього ярусу Антонієвих печер в Чернігові у 2014 р. // Покликання – археологія. Матеріали Других Самоквасівських читань, присвячених 80-річчю О.В. Шекуна. – Чернігів, 2015. – С. 297–300.

Руденко В.Я., Василенко А.А. Черниговский Ильинский монастырь по результатам археологических исследований
В статье рассматриваются результаты археологических исследований на территории Ильинского монастыря в Чернигове.

Ключевые слова: Ильинский монастырь, Антониевы пещеры, археологические исследования.

Rudenok V.Ya., Vasilenko A.A. Chernihiv Monastery of St. Elias according to the results of archeological researches
The article is devoted to the results of archeological researches on the territory of Chernihiv Monastery of St. Elias.

Key words: Monastery of St. Elias, St. Anthony's Caves, archeological researches.

26.02.2018 р.

УДК 902(477):(303.4)(1-75.3)

І.О. Старенький

ОХОРОННІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАПОВІДНИКІВ (НА ПРИКЛАДІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО)

У статті розповідається про значення охоронних археологічних досліджень на території заповідників. Як приклад наводяться археологічні дослідження на території Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець», їх значення для дослідження історії та історико-культурної спадщини міста, тих тем, які не були зафіксовані в писемних джерелах.

Ключові слова: охоронні археологічні дослідження, археологічна експедиція, археологічний матеріал, Кам'янець-Подільський, НІАЗ «Кам'янець».

Важливою складовою пам'яткоохоронної роботи на території міста є археологічні дослідження. Зазвичай вони носять охоронний або рятівний характер. Розглянемо охоронні археологічні дослідження на прикладі Кам'янець-Подільського на території Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець».

Історична частина Кам'янець-Подільського зацікавила дослідників ще у XIX ст. Проте довгий час пам'ятки архітектури використовувались виключно з практичною метою, а дослідженню археологічних нашарувань уваги взагалі не приділялось. Деяко покращилася ситуація наприкінці століття. 1890 року в місті на базі Подільського єпархіального історико-статистичного комітету було засновано Давньосховище, до фондів якого потрапляв підйомний археологічний матеріал. Перші невеликі археологічні дослідження на території міста провів у 1901 р. Ю. Сіцинський на вулиці Вірменській. Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. невеликі археологічні розвідки проводилися Ю. Сіцинським та О. Неселовським на території Карвасар, Старого замку та поруч з Кушнірською баштою.

На жаль, усі знахідки з цих об'єктів було втрачено у ХХ ст. Далі протягом трьох десятиліть жодних робіт не проводилося. У 1959–1969 рр. досліджувалась територія Старого замку І. Винокуром, Є. Пламеницькою та С. Шкурком. Зазначимо, що на сьогодні у фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника виявлено тільки матеріали з досліджень 1959 року; місце знаходження археологічних знахідок з розкопок 1961–1969 рр. залишається невідомим.

Важливим кроком для збереження історико-культурної спадщини Кам'янець-Подільського стало створення 18 травня 1977 р. Державного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець». Однак це не похвалило археологічні дослідження. Переважно земляні роботи проводилися без залучення археологів. Водночас у 1980-х рр. проведено розкопки фундаментів знищених більшовиками у 1930-х рр. Вірменської Миколаївської та Іоанно-Предтеченської церков, а також на площі Польський ринок досліджено залишки будинку давньоруського часу. Розкопками у 1990-х рр. займалася археологічна експедиція під керівництвом Адріана Мандзія. У 2008 та 2010 роках розкопки на Північному бастіоні Старого замку проводила співробітниця Інституту археології НАН України Л. Виногородська. У ході досліджень було виявлено матеріали трипільської культури трьох хронологічних періодів: етапу VI борисівської групи, VI-VII заліщицької групи та гордишецького типу фіналу етапу СІІ. Окрім того досліджено потужні нашарування пізнього етапу чорноліської культури, середньовічні нашарування XIII – початку XVI ст. та пізнішого часу [6; 7].

Незважаючи на величезне значення описаних вище археологічних досліджень, на жаль, вони були епізодичними, не мали системності і не було можливості оперативно їх провести під час різних земляних робіт на території заповідника.

Переломним став 2012 р., коли в складі ДП НДЦ «ОАСУ» «Подільська археологія» було створено постійно діючу археологічну експедицію «Кам'янець», співробітниками якої стали В. Мегей та П. Болтанюк, до яких пізніше приєднався автор статті.

Варто зазначити, що починаючи з 2012 р. всі земляні роботи на території НІАЗ «Кам'янець» проводяться за участі археологів, які представляють археологічну експедицію в складі «Охоронної археологічної служби України» Інституту археології НАН України. При прокладанні комунікацій або ж їх ремонту проводиться археологічний нагляд, а за необхідності – розкопки. Особливістю Кам'янець-Подільського є те, що в ході Другої світової війни, у 1941 і особливо у 1944 р., внаслідок авіабомбардувань сильно постраждала історична частина міста. Пошкоджені бомбами будинки, переважно, були розібрані наприкінці 1940-х – на початку 1960-х рр. Тогочасна партійна верхівка міста вирішила, що значно простіше буде розібрати пошкоджені архітектурні пам'ятки, розбити на їх місці парк чи звести нову споруду, ніж реставрувати. У